

УДК 336.717

**ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ВІДМИВАННЯ КОШТІВ
КРИМІНАЛЬНОГО ПОХОДЖЕННЯ ТА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ**

Дудін М. М.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Давиденко В. Л.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету
внутрішніх справ

Анотація: У роботі розглядаються питання стосовно вирішення проблем щодо відмивання коштів кримінального походження і засобів удосконалення економічних механізмів легалізації тіньової економіки, забезпечення економічної безпеки, а також надано оцінку формування типологій тіньової діяльності.

Ключові слова: легалізація відмивання, механізм легалізації тіньової економіки, економічна безпека, типологія тіньової діяльності.

Аннотация: В работе рассматриваются вопросы относительно решения проблем по отмыванию средств криминального происхождения и способов совершенствования экономических механизмов легализации теневой экономики, обеспечения экономической безопасности, а также дается оценка формирования типологий теневой деятельности.

Ключевые слова: легализация отмывания, механизм легализации теневой экономики, экономическая безопасность, типология теневой деятельности.

Annotation: In this work questions are examined in relation to the decision of problems on washing of facilities of criminal origin and perfection of economic mechanisms of legalization of shadow economy, providing of economic security, and also estimation of forming of typology of shadow activity.

Key words: legalization of washing, mechanism of legalization of shadow economy, economic security, typology of shadow activity.

Проблемі боротьби з відмиванням коштів кримінального походження «брудних грошей» присвятили свої дослідження багато вітчизняних та зарубіжних вчених, знайомство з якими дає уявлення про ступінь наукової розробленості теми дослідження. Їх можна підрозділити на кілька груп.

До першої групи належать роботи, в яких висвітлюють загальні проблеми протидії тіньовій економіці. Це дослідження В. Забродського, В. Предборський, Н. Кізіма, П. Іващенко, А. Козаченка, Є. Поліщука та ін.

У другу групу увійшли роботи по загальним проблемам забезпечення економічної безпеки – І. Бінько, В. Мунтіян, В. Шлемко.

Третю найбільш чисельну групу склали вітчизняні та зарубіжні вчені, які визнають вагоме значення теорії та методології тіньової економіки, та її впливу на економічну безпеку підприємницької діяльності. До таких науковців входять О.Бандурка, Г. Клейнер, В. Тамбовцев, Р. Качалов, Ж. Ван-Кан, Н. Голованов, В. Ярочкін, І. Єлісеєва, А. Маршал, Л. Абалкін, А. Арбатов, І. Богданов, Н. Вашекін, Т. Глазьев, Н. Зотова, В. Ільошенко, В. Купін, А. Курило, І. Лазарев, Л. Лещенко, Д. Львов, В. Манілов, А. Орлов, А. Прохожев, Н. Сергєєнко, В. Серебрянников, Б. Суслін, А. Стрельцов, В. Турченко, Ю. Хромов, В. Гімпельсон, Ф. Глісін, В. Ісправников, Р. Капелюшников, Т. Корягіна,

В. Кондрашов, Л. Косалс, В. Куліков, І. Клямкін, І. Максакова, В. Радаєв, Л. Тимофєєв та інші.

Незважаючи на вагомий внесок згаданих дослідників до теорії економічної безпеки і тіньової економіки, ще залишається багато дискусійних питань та необхідність в подальших наукових дослідженнях, і теоретичних узагальненнях для вирішення існуючих проблем, пов'язаних з відмиванням коштів злочинним шляхом.

Наведене підтверджує актуальність теми дослідження, яка спрямована на формування засобів легалізації (відмивання) доходів злочинним шляхом, що полягає у комплексі питань типології відмивання грошей, приховуванні доходів і несплати податків.

Основною метою статті є формування підходів до вирішення проблем відмивання коштів кримінального походження та засобів легалізації доходів.

Для досягнення мети в роботі було поставлено і вирішено такі задачі:

- удосконалено кваліфікацію типологій тіньової економічної діяльності;
- узагальнено кількісний підхід до оцінки типологій тіньової економічної діяльності;
- уточнено підхід до оцінювання збитків підприємницької діяльності від застосування тіньових схем.

Нормальне функціонування та розвиток сфери підприємництва в економіці будь-якої країни вимагає наявності певних умов, які забезпечують ці процеси.

Одним з найважливіших умов виступає безпека підприємництва.

Під безпекою підприємницької діяльності слід розуміти стан захищеності суб'єкта підприємницької діяльності на всіх стадіях його функціонування від зовнішніх і внутрішніх загроз, що мають негативні наслідки [1, с. 240]. Система безпеки може включати в себе ряд підсистем: організаційна безпека; економічна безпека; правова безпека; інформаційна безпека; екологічна безпека та інші.

Деформація бюджетної сфери виявляється у скороченні витрат державного бюджету і виплат з фондів соціального страхування, деформації їхньої структури. Скорочення видатків бюджету є причиною недофінансування державних інститутів регулювання економіки (контролюючих, правоохоронних органів), їхнього ослаблення і деградації в той час, коли є найбільша потреба в забезпеченні прав і законних інтересів учасників економічних відносин.

Негативним наслідком є також зменшення витрат і недофінансування соціальних програм, у тому числі недостатнє пенсійне забезпечення. Це відбувається в той період, коли рівень соціальної диференціації населення досяг критичного розміру, а значна частина населення України отримує доходи нижче офіційно встановленого мінімуму. У бідних країнах скорочення коштів, призначених для здійснення соціальних програм і інвестицій для розвитку економіки, ставить під загрозу соціальну стабільність і прогрес. Різне скорочення державних витрат не дозволяє здійснити структурну перебудову економіки, загострює екологічні проблеми, ставить у важке економічне становище підприємства галузей обробної промисловості, де зосереджені високі технології і найбільш кваліфікований трудовий потенціал.

Тіньовий сектор економіки не забезпечує належного внеску у розв'язання суспільних проблем і, що особливо небезпечно, порушує принципи соціальної справедливості, моральних устоїв у суспільстві.

Основну роль у детінізації економіки повинна зіграти сама держава під контролем суспільства.

Пропонується розробити концепцію і програму державної політики у відношенні тіньової економіки [2, с. 9], спрямованих на вирішення таких основних задач:

- забезпечення необхідних умов для розвитку підприємництва на основі комплексно-правового підходу, пов'язаного з удосконаленням законодавства;
- здійснення інтеграції здорового сектора тіньової і легальної економіки;
- створення суспільної атмосфери неприйняття, нетерпимості до кримінального сегмента тіньової економіки кожним громадянином України, поширення практики державних замовлень на підготовку і публікацію в ЗМІ матеріалів, що мають антикримінальну спрямованість;
- вживання заходів по розмежуванню влади, власності та фінансів;
- відновлення інвестиційного потенціалу держави;

- проведення невідкладної перебудови соціальної сфери і, насамперед, істотного підвищення добробуту людей, забезпечення зростання соціальних інвестицій.

Удосконалення пенсійної системи повинно забезпечити вихід заробітної плати з «тіні», що, у свою чергу, потягне за собою і вихід з «тіні» економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Прийняття законів (навіть найбільш досконалих) автоматично і в повному обсязі не вирішує усіх проблем у боротьбі з тіньовою економікою. Для цього потрібно налагодити відповідний контроль з боку держави і працівників за діяльністю підприємств, виплатою заробітку, сплатою податків до бюджету і зборів до фондів соціального страхування. Особливо важливим у житті суспільства є відродження його духовності та свідомого дотримання моральних принципів, які людство виробило впродовж тисячоліть.

Створення сприятливих умов для детінізації господарської діяльності суб'єктів підприємництва та легалізація коштів некримінального походження, прихованих від оподаткування (зокрема, вивезених за кордон) має відбуватися в Україні водночас з посиленням боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом [1, с. 240; 3].

У світі спостерігається різке посилення криміналізації національних економік і міжнародних господарських відносин по лінії «відмивання» капіталів незаконного походження. За різними оцінками, обсяг щорічно легалізуємих у світі «брудних» доходів досяг до кінця ХХ сторіччя астрономічних сум – 0,5-1,3 трлн. дол. Критичне наростання цих тривожних тенденцій стимулювало протидію їм світового співтовариства, що виразилося, зокрема, у створенні спеціалізованих міжнародних організацій. Так, у липні 1989 р. на паризькій нараді «великої сімки» (за участю Комісії європейських співтовариств) була створена Спеціальна група по боротьбі зі злочинністю у фінансовій сфері («Financial Action Task Force on Money Laundering» – FATF), що націлюється на всебічний аналіз результатів оперативних заходів щодо запобігання використанню банківської системи і фінансових установ для «відмивання» грошей, на розробку модельних («еталонних») законодавчих актів і превентивних мір у цій області, а також на підвищення рівня координації відповідних спільних зусиль країн-учасниць.

Основне завдання FATF – забезпечити прийняття всіма фінансовими центрами міжнародних стандартів у сфері запобігання «відмиванню брудних» грошей, його виявлення та притягнення вищих посадових осіб до відповідальності.

На виконання цього завдання FATF підготувала «Сорок рекомендацій», які є міжнародними стандартами і становлять базову структуру заходів, спрямованих проти «відмивання брудних» грошей. Ці стандарти визнали, прийняли і схвалили багато міжнародних організацій, зокрема Базельський комітет з регулювання банківської діяльності.

Хоча рекомендації не є міжнародною конвенцією, обов'язковою до виконання, більшість країн світу взяли на себе зобов'язання боротися з «відмиванням» грошей шляхом реалізації цих рекомендацій.

Визначаючи загальні принципи дій, «Сорок рекомендацій» залишають за країнами право на певну гнучкість у їх реалізації ув кримінальному законодавстві, здійсненні правосуддя, діяльності фінансової системи, тобто з урахуванням норм національного законодавства [3, 4].

У Постанові Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 28 серпня 2001 року №1124 «Про сорок рекомендацій» групи з розробки фінансових заходів боротьби з «відмиванням» грошей (FATF) записано, що органи виконавчої влади, банківські та інші фінансові установи повинні керуватися у своїй діяльності Сорока рекомендаціями FATF.

«Відмивання» грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, – складний процес, який постійно вдосконалюється і часом включає багато операцій, здійснюваних у різноманітних формах. Найпоширенішою є так звана трифазна модель «відмивання» грошей. Для неї характерні три стадії (етапи) процесу легалізації злочинних доходів: розміщення, розшарування, інтеграція.

На першій стадії відбувається попереднє «відмивання» брудних грошей. У банківському секторі воно виявляється у діях, спрямованих на уникнення обов'язкової у багатьох країнах ідентифікації клієнтів. У європейських державах саме ця стадія вважається найкритичнішою. Основні форми «відмивання» брудних грошей на цій стадії такі:

- шахрайство з використанням підставних осіб та фірм;
- обмін банкнот невеликої номінальної вартості на банкноти більших номіналів;
- підкуп або залякування банківського персоналу, відповідального за здійснення ідентифікації клієнтів;
- підробка документів з метою приховування справжнього джерела походження грошей або їх місцезнаходження;
- серфінг – переказ грошових коштів у банківські чеки, облигації, цінні папери на пред'явника тощо. При цьому купівля здійснюється на дещо меншу суму, ніж та, за якою необхідно ідентифікувати клієнта;
- структуринг – здійснення платежів невеликими сумами на один і той же банківський рахунок;
- використання підприємств зі значним готівковим обігом, до легальної виручки яких додаються «брудні» гроші;
- створення власних фіктивних підприємств, котрі декларують брудні гроші як легальну виручку.

На другому етапі легалізації злочинних доходів, а саме розшаруванні здійснюється відокремлення злочинних доходів від джерела їх походження шляхом проведення низки фінансових операцій, після яких обривається ланцюжок слідів і забезпечуються анонімність майнових цінностей. Операції на цій стадії, як правило, мають міжнародний характер. Їх часто здійснюють підставні особи й фірми, які виставляють фіктивні рахунки як основу для здійснення грошових переказів.

Характерним для цієї стадії є також купівля цінних паперів на вторинному ринку (щоб приховати

первинне джерело походження коштів, їх купівля та продаж здійснюються із залученням брокерів або дилерів брокерської фірми).

В останній період, розшаруванню злочинних доходів найбільше сприяє здійснення електронного переказу коштів. Правоохоронні і податкові органи багатьох країн занепокоєні проблемою електронних платежів, які можна здійснювати анонімно і на будь-якій відстані, що створює ідеальні умови для уникнення сплати податків, «відмивання» грошей та іншої злочинної діяльності.

Нині у проведенні операцій другої стадії велику роль відіграють офшорні зони та країни з м'яким податковим режимом і слабкорозвиненою системою фінансового контролю. Гроші переказуються на рахунки офшорних фірм на підставі фіктивних експортно-імпорتنих контрактів, як правило, із завищеними цінами.

Третьою стадією є інтеграція. Гроші набувають нового, легального джерела походження й інвестуються в легальну економіку. «Відмиті» кошти, зазвичай, інвестуються у підприємства, які далі можуть бути використані у кримінальній діяльності [4].

У сучасний період в Україні склалися об'єктивні економічні умови, які сприяють активному «відмиванню» грошових коштів. Незаконний обіг наркотиків, незаконна підприємницька діяльність, торгівля зброєю та людьми, підпільний гральний бізнес – це далеко не повний перелік видів злочинної діяльності, що приносить значні доходи, які злочинці прагнуть легалізувати, в тому числі й через банківську систему.

Слід зазначити, що сприятливим середовищем для «відмивання» брудних коштів є посередництво, яке набуло вражаючих масштабів.

Поширенню процесу «відмивання» грошей в Україні сприяє й те, що в економіці держави безготівкові розрахунки на практиці використовуються недостатньо – переважає готівковий обіг.

У дванадцятому щорічному (2002 року) звіті FATF кваліфікував Україну як державу зі сприятливими умовами для «відмивання» брудних грошей та вніс її до так званого чорного списку країн, які не сприяють міжнародним зусиллям у боротьбі із цим негативним явищем.

Зараз зроблено чимало, щоб на черговому засіданні FATF Україну викреслили з чорного списку, а саме:

- внесені суттєві зміни та доповнення до Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про запобігання та протидію легалізації («відмиванню») доходів, отриманих злочинним шляхом»;
- у складі Міністерства фінансів створено Державний департамент фінансового моніторингу як урядовий орган державного управління;
- планується створення на базі Держдепартаменту фінансового моніторингу єдиної інформаційно-аналітичної системи для відстежування фінансових операцій, які підлягають моніторингу, серед яких обіг золота, срібла, алмазів, торгівля нерухомістю.

Поряд з цим повинні кардинально відрізнятись підходи до вирішення проблем відмивання коштів кримінального походження та легалізації доходів, прихованих від надмірного оподаткування, які мають принципово різне походження.

При цьому головна увага держави на сучасному етапі має приділятися створенню сприятливих умов для переливання коштів із тіньового сектору економіки до легального, створенню цілісної системи державної протидії відмиванню коштів злочинного походження та її механізмів, які мають бути достатньо ефективними з точки зору проголошених цілей і водночас не заважати нормальному функціонуванню фінансових установ, їх подальшому розвитку [5, с. 20].

Проведене дослідження негативного впливу тіньової економіки на національну безпеку України дозволяє зробити такі висновки.

Максимальне залучення в національну економіку коштів, які можуть бути отримані від детінізації економіки та легалізації (амністії) доходів, прихованих від надмірного оподаткування, у т.ч. вивезених за кордон, можливо лише у випадку послідовної реалізації державою комплексу заходів, зокрема:

- проведення податкової реформи;
- створення умов для легалізації зайнятості;
- сприяння розвитку банківської системи та забезпечення ефективної діяльності фінансових ринків;
- скорочення рівня монополізації виробництва та розвитку конкурентного середовища;
- підвищення ефективності державного нагляду та контролю за підприємницькою діяльністю через застосування економічних механізмів майнової відповідальності та банкрутства з одночасним обмеженням повноважень державних регулятивних органів щодо адміністративного втручання у господарську діяльність підприємств;

- забезпечення прозорості у сфері виконавчої влади;

- підвищення ефективності системи управління корпоративними правами;

- розробки, з урахуванням світового досвіду, відповідного правового забезпечення процесу легалізації (амністії) доходів, отриманих внаслідок приховування від надмірного оподаткування.

Одним з пріоритетних напрямів державної політики має стати протидія «відмиванню» коштів злочинного походження. Зважаючи на це, у контексті детінізації економіки України важливе значення має налагодження чіткого механізму фінансового моніторингу, який не перешкоджав би нормальному функціонуванню банківської та фінансової системи країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геєць В.М., Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство [Монографія] / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова – Харків: ХНЕУ, 2006. – 240 с.
2. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом в 2005-2006 роках. / Наказ Держкомфінмоніторингу України від 22 грудня 2006 р. № 265. – С. 9.
3. Тенденції тіньової економіки в Україні. – Київ. – 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>.
4. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: Закон України від 28.11.2002 р. № 249-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua.
5. Кожаев А.В. Теневая экономика в региональных социально-экономических системах: факторы возникновения и механизмы преодоления (на примере Ленинградской области). автореф дисс. эконом. наук. – Санкт-Петербург. – 2007. – 20 с.
6. Бандурка О.М. Трансформація державного контролю в умовах проведення адміністративної реформи // Бандурка О.М., Попова С.М. – Європейські перспективи: наук.-практ. журнал, № 3, ч.1 – Х.: ХНУВС. – 2012. – С. 58-62.